

RODE LIJSTERS

De komende tijd gaat De Korhaan met enige regelmaat aandacht schenken aan 'rode lijsters'. Geen nieuw ontdekte lijstersoort, maar vogels die op de Rode Lijst staan. Vogelbescherming vermeldt: *'Rode Lijsten laten zien welke soorten zijn verdwenen en welke soorten in een gebied sterk zijn achteruitgegaan of zeldzaam zijn. Er bestaan verschillende Rode Lijsten. Voor vogels, voor zoogdieren, planten, paddenstoelen, insecten en voor allerlei andere soortgroepen. Verder zijn er internationale lijsten en lijsten per land. In Nederland stelt het ministerie van E, L & I de lijsten vast, ongeveer om de tien jaar. De huidige Rode Lijsten zijn uit 2004. Vogelbescherming Nederland gebruikt de Rode Lijst om doelstellingen te bepalen en prioriteiten te stellen.'*

De zwarte stern in ons gebied

CAREL DE VINK

Ditmaal richten we de focus op de zwarte stern (*chlidonias niger*), die als bedreigde broedvogel op de Rode Lijst voor Vogels staat. Een soort die zich hopelijk ook nog na verschijningsdatum van deze Korhaan in ruime aantallen laat bewonderen boven de Randmeren.

Jaarlijks foerageren er tussen half juli en eind september tientallen, soms honderden boven het Gooimeer en langs de kust van het IJmeer tussen de Hollandse Brug en Muiden/Diemen. Die aantallen kunnen flink oplopen. Zo werden er op 20 augustus 2014 wel 2000 exemplaren geteld bij Muiden. In sommige jaren zijn de aantallen beduidend lager. En het zou ook zomaar kunnen gebeuren dat dit jaar de grootste groepen al voor half september zuidwaarts vertrokken zijn. Dan moeten we ons tevreden stellen met een bescheiden aantal treuzelaars tot in oktober.

De zwarte stern dankt zijn naam aan zijn roetzwarte kop en borst in de broedtijd. Zijn diepgrijze nek en buik, dof grijze staart en vleugels geven hem een zwarte indruk. Alleen de onderstaart is in prachtkleed helder wit. Po-

ten en snavel zijn zwart met een vaag rode gloed. De korte staart is ondiep gevorkt. In dat fraaie kleed arriveren de zwarte sterns na half april boven de Loenderveense Plas en Wijde Blik, vaak vergezeld van dwergmeeuwen, wat visdieven en heel soms een witvleugelstern. De zwarte sterns verschijnen in sommige jaren in een groep van enkele honderden. Ze verzamelen hun voedsel vliegend, laag boven het wateroppervlak. Insecten worden uit de lucht en vanaf het water geplukt; zo worden ook visjes verschalkt. Dat gebeurt met een pikbeweging; zelden duikend. Zwarte sterns presteren het om zich door de wind geregeld een stukje terug te laten 'tillen' om alsnog een langpootmug, schaatsenrijder of kleine vis te bemachtigen. Met snelle, ondiepe vleugelslagen fladderen ze daarbij tegen de wind in. Het kan in die periode zomaar gebeu-

ren dat de hele groep in een wervelende stroom omhoog schiet, soms tot de vogels vrijwel onzichtbaar zijn. Groepsbalts noemen we dat fenomeen. In kleine kluitjes dalen ze dan weer af, gewoonlijk al in tweetallen. Toch betreft het hier geen aankomende broedvogels van ons gebied. Die komen later. Deze vogels zijn op doortocht naar broedgebieden in Polen of oostelijker, waar het merendeel van de zwarte sterns hun broedgebied heeft in brak- en zoetwatermoerassen. Deze doortrekkers hebben haast. De hele stoet is gewoonlijk na drie of vier dagen verdwenen. Soms al na één dag!

Eigen werk van Carel de Vink

Hoewel er in oostelijk en Midden-Europa nog tienduizenden zwarte sterns broeden, loopt hun aantal gestaag terug. In Nederland is dat al langer merkbaar. Vogelgidzen uit de eerste helft van de vorige eeuw maken daar al melding van. Nederland ligt aan de uiterste noordwestgrens van het verspreidingsgebied van deze moerasstern. Zoetwatermoerassen met schoon (dus niet vermist!) water zijn zeldzaam geworden in ons land. Hetzelfde geldt voor gebieden met ruim voedselaanbod van grote insecten. Kon je voorheen in de Vechtstreek op een tiental plaatsen flinke broedkolonies vinden, nu moest in 2015 zelfs

een bolwerk als het Naardermeer het zonder broedende zwarte sterns stellen (meded. E. de Haan, NM).^{*} Naast verslechterde waterkwaliteit (en daardoor verminderd aanbod van drijvende waterplanten) speelt verstoring een rol. Zwarte sterns broeden op drijvende plantenwortels of speciaal voor deze soort uitgelegde vlotjes. In het Botshol werden vroeger zelfs afgedankte deuren in het water gelegd om als drijvend eiland voor de vogels te dienen (meded. D. Jonkers). Maar pleziervaart en diverse ganzensoorten (die graag op dergelijke drijvende objecten klimmen) maken het deze kwetsbare soort bijna onmogelijk

om tot broeden te komen. Indringers als havik en sperwer worden meestal met succes verjaagd doordat de volwassen sterns luid krijsend stootduiken naar hen uitvoeren. Maar tegen onverstoorbare ganzen (en mogelijk ook gezamenlijk strooptocht ondernemende kleine mantelmeeuwen) hebben ze geen verweer.

Grappig is het gegeven dat jonge zwarte sterns uitstekend kunnen zwemmen, terwijl de volwassen oudervogels dit niet meer kunnen.^{**} De kleine zwemvliezen dienen meer als extra houvast op drijvend plantenmateriaal. Al tijdens

de fase waarin de jongen gevoerd worden beginnen de sterns te ruïen. Keel en kop vertonen witte 'schimmelvlekken'. Er wordt om aan voldoende voer te komen dan niet alleen boven water maar ook boven hooiland gevlogen. Libelles, eendagsvliegen en insecten van alle tussenliggende formaten worden daar gevangen. Rond forse kolonies (Ankeveen, Kortenhoef, Naardermeer) kon je tot in de jaren '80 soms 70 tot 80 zwarte sterns boven de velden zien 'jagen'. Kort na het uitvliegen van de jongen zet de rui stevig door. Een bekend verschijnsel is het verzamelen van tienduizenden ruiende zwarte sterns boven het IJsselmeer en de Waddenzee. De Steile Bank (Fr), het Balgzand (NH) en sinds enkele jaren het kunstmatige eiland De Kreupel bij Enkhuizen bieden overnachtingsgelegenheid aan onvoorstelbaar grote hoeveelheden visdieven en zwarte sterns. Vermoed wordt dat minstens 90% van alle Midden- en Oost-Europese zwarte sterns via Nederland verder trekt. Kleinere aantallen overnachten langs het Marker- en IJmeer, zoals op strandjes en dammen bij Almere. Het gaat daar om maximaal enkele honderden.*** Ze zijn dan beslist niet meer zwart: in hun vlekkerige verenpak foerageren ze dan vooral op jonge spiering en groene rietmuggen. Ze ogen in deze periode groezelig: veel wit maar met grijze onder- en bovenvleugels en rug,

zwarte kopvlek met een soort koptelefoon-uitloper achter het oog, maar wit 'aangezicht' en witte kin/keel, borst en buik. De donkere totaalindruk door de grijze bovendelen, de korte staart, het andere vlieg- en foerageerpatroon (snelle, fladderende, ondiepe vleugelslag) en een kenmerkende donkere vlek op de zijborst bij de aanhechting van de vleugel onderscheidt de winterse zwarte stern van bijvoorbeeld de eveneens bonte jonge visdief. Van beide soorten zijn de jonge vogels enigszins bruin gemarmerd op de rug.

De eerste doortrekkers zien we al vanaf ongeveer 20 juli. Geleidelijk lopen de aantallen op tot eind augustus, soms tot half september. Als de rui voltooid is (en de jonge vogels voldoende volgroeid zijn) wordt het tijd om te vertrekken: waarschijnlijk eerst de oudere vogels, daarna het jonge spul. Bij gunstige rugwind in de hogere luchtlagen kunnen de aanwezige vogels massaal besluiten te vertrekken. Ze klimmen dan in een dichte 'muggenzwerm' minutenlang naar grote hoogte om vervolgens nauwelijks nog zichtbaar naar zuidwest te vertrekken. Zoals gezegd zien we daarna hooguit nog wat late, kleinere groepen boven de Randmeren. De trek naar West-Afrika vindt voor een klein deel plaats over land, via de Camargue. Het merendeel volgt de kust. Vanaf het begin van de najaarstrek is deze zoetwaterstern een ware zeevogel. Trek en voedsel zoeken vinden in hoofdzaak plaats boven zee. De meeste overwinteren boven de Golf van Guinee. In dat gebied blijven de jonge vogels ook de volgende zomer; zij trekken pas terug in hun derde kalenderjaar. Daar leven de sterns van sardines en ansjovis. Vissers zien daar zelfs 's nachts zwermen boven het zoute water, soms tot wel twintig kilometer uit de kust. Al overnachten de meeste langs lagunes aan de Atlantische stranden. Kleine aantallen zwarte sterns bereiken verder naar het zuiden de kust van Namibië. In het binnenland van Afrika ontbreekt de soort, zelfs boven natte rijstvelden. In april vliegen ze in nieuw, zomers verenkleed gehaast via de Banc d'Arguin in Mauritanië terug naar hun broedgebieden in Europa

Zwarte stern

Foto: Stefan Berndtsson

Zwarte stern

Foto: Cephaszz

en Azië (tot in Mongolië). Een klein deel trotseert op de terugtocht de westelijke Sahara. De terugtocht voert voornamelijk langs de Portugese en Franse kust. Pas vanaf Normandië, maar vooral bij ons land, buigt een flink deel af naar het binnenland.

De teruglopende aantallen broedparen in ons land vormen de reden om de zwarte stern op de Rode Lijst te plaatsen. Voor heel Nederland geldt sinds 1990 een min of meer stabiel aantal van 1000 tot 1500 broedparen; nauwelijks

10% van het aantal van honderd jaar geleden. Maar ook de terugloop van de aantallen elders (merkbaar door afname van de aantallen in de herfst) vormt een signaal dat de natte natuur in gevaar is. Behalve voor de zwarte stern heeft dat ook gevolgen voor tal van andere moerassoorten. Er is waakzaamheid geboden!

Intussen kunnen we hopelijk nog enkele weken genieten van deze zwierige, slanke stern boven de pieren van Huizen en Muiden. En dan: 'Au revoir! Tot 2016. Het ga jullie goed!'

*Twee kleine kolonies van elk ongeveer acht paar hebben dit jaar bij Tienhoven de Vechtplassen bevolkt (meded. E. de Haan, NM). Verder was de soort in zeer klein aantal present in de Loenderveense Plas. Boven het Noordzeekanaal is nog één kleine kolonie over van de talloze voormalige kolonies in o.a. de Zaanstreek. In tegenstelling tot de magere resultaten 'bij ons', melden beschermers rond Mijdrecht opvallend goede resultaten over de laatste jaren (zie bronvermelding), waar boeren enthousiast vlotjes uitleggen in hun sloten: met 270 broedparen, verdeeld over 42 locaties broedde dit voorjaar in het Utrechtse veenweidegebied 20% van de hele Nederlandse populatie.

** Dit wordt beweerd in de literatuur (o.a. Gelderen, v., pag. 119). In tegenspraak hiermee lijkt de prachtige foto van drie zwemmende zwarte sterns in broedkleed die Mark Eising maakte op 15 april 2011 (waarneming.nl). Dit komt overeen met "Oudervogels zwemmen uiterst zelden... Jonge vogels landen alleen in het uiterste geval op het water..." (Urs Glutz von Blotzheim pag. 1046; eigen vertaling)

*** In goede jaren wordt het aantal door ons land trekkende zwarte sterns op 260.000 exemplaren geschat; in mindere jaren toch nog ruim 120.000. Het gaat om minstens 90% van de zwarte sterns van Eurazië (In Amerika leeft een ondersoort die Europa niet bezoekt). Van al deze vogels keert een groot deel in de lente niet terug. Ten eerste is de sterfte onder vogels in hun eerste levensjaar groot. Maar het overgrote deel van de jonge vogels blijft hun tweede kalenderjaar in West Afrika, om pas het jaar erop mee naar de broedgebieden te trekken. Voor meer informatie en getallen: J. van der Winden en O. Klaassen, 2008, zie bronvermelding (SOVON/Waardenburg): 'Totale aantallen sterns in het IJsselmeergebied in heden en verleden aan de hand van slaapplaatstellingen'.

Geraadpleegde bronnen

(met dank aan D. Jonkers en E. de Haan)

Internet:

deutrechtsevenen.nl/beheer/zwarte-stern
compendiumvoordeleefomgeving.nl

SOVON.nl: nl/soort/6270 en Bureau
Waardenburg-rapport 08-047/SOVON-
onderzoeksrapport 2008/0

Vogelbescherming.nl: zwarte stern

Waarneming.nl (soorten: zwarte stern)

Publicaties

Binsbergen, N. en D. Mooij, Zien is Kennen, 3e druk, A.G. Schoonderbeek, Laren 1942
Gelderen, J. van, De Wereld van de Zwarte Stern, WWF/Van Reemst 's-Hertogenbosch 1995

Lensink, R. et al, LWVT/SOVON 2002 Vogeltrek over Nederland 1976-1993, Schuyt & Co, Haarlem

Urs N. Glutz von Blotzheim, Handbuch der Vögel Mitteleuropas Band 8/II (3. Teil) Akademische Verlagsgesellschaft, Wiesbaden 1982

Scharringa, C.J.G. et al, Atlas van Noord-Hollandse Broedvogels 2005-2009, SVN/Landschap Noord-Holland 2010; zwarte stern: R. van 't Veer

Voous, K.H. Moerasvogels van Europa, Vogelbescherming/WWF, Zeist 1992